

Gåsebænken

Af *Svend Frederiksen*

Gåsebænken var et møbel til at sidde på, men den havde også en ganske anden funktion. I forårstiden husede den de rugende gæs. Som regel havde den fire rum, der kunne lukkes med skodder, hvori der var hjerteformede udskæringer af hensyn til luftfornyelse.

Det er vist ikke for meget sagt, at gåsebænken i 1700-tallet var det dominerende stykke bohøve i bondens vinterstue eller dagligstue.

Et udpluk af et skifte 24. novb. 1747 fra Aasum viser en ret typisk dagligstue i al sin tarvelighed:¹

Indvendig Bohøve, Vinterstuen:

1. Ege bord med Raaden fod	2 mark. 0 skl.
1. gl. Egeskab.	2 - 0 -
1. liden benche fiell.	4 -
1. Fyr gaase bench.	1 - 8 -
1. gl. Fyr Kiste med Laas.	2 - 0 -
4. Hylde fielle.	1 - 4 -
1. Ildklemme og 1. Ildskovl.	8 -
1. gl. Stoel og 1. Skammel.	9 -

Alkovens mange dyner behøver ikke at opregnes i denne forbindelse.

Gåsebænken kunne også være anbragt andre steder i stuehuset end lige netop i vinterstuen. Storstuen var ikke ualmindeligt og undtagelsesvis i bryggerstet.

I 72 Aasum-skifter fra 1700-tallet² findes gåsebænken anbragt følgende steder:

39 i vinterstuen. 16 i storstuen. 1 i køkkenet. I 16 skifter er der ikke nævnt gåsebænk.

Tilsvarende er der fra Nordfyn gennemgået 93 skifter fra Dallund gods, Skifteprotokol I og II med følgende resultat:

39 i vinterstuen. 24 i storstuen. 4 i bryggeret. Og i 26 er der ikke nævnt gåsebænke.

At gåsebænken var beregnet til at sidde på understreges nogle gange ved tilføjelsen: „med tilhørende benchedyne“.

Hvorfor var det nødvendigt, at gåsebænken, rugegæssene og de spæde gæslinger skulle ind i stuehuset? I tankerne gennemgår jeg stalde og laderum i de gamle gårde, og jeg ender med at erkende: Der var vist ikke andre steder, hvor gåsen kunne ruge i fred for „u-kree“, og smågæslingerne farefrit kunne vralte om. De måtte ind i stuen under „vor Mors“ betryggende opsyn. Her kunne de under uvejrligt vejr veltroede nippe græsspirer af den „mønnetørv“, der „forens ene“ var udbredt på gulvet.

Dette forhold vidner om, at datidens bønder omfattede gåsen med megen velvilje. Ved gennemgang af tidens skifter kan det ses, hvor almindeligt det var med gæs, og i hvilket antal de fandtes.

I 72 Aasum-skifter var der 5, hvor der ikke var anført gæs. I de resterende 67 var der ialt 287 levegæs (Sommer-skifternes gæslinger ikke medregnet) eller ca. 4,0 gæs pr. gård. Det almindelige var 4 gæs og en gase i hver gård.

På Nordfyn, Dallund Skifter I. og II. er de tilsvarende tal: 93 skifter. 9 uden gæs. 84 med ialt 344 gæs, ca. 4,1 pr. gård.

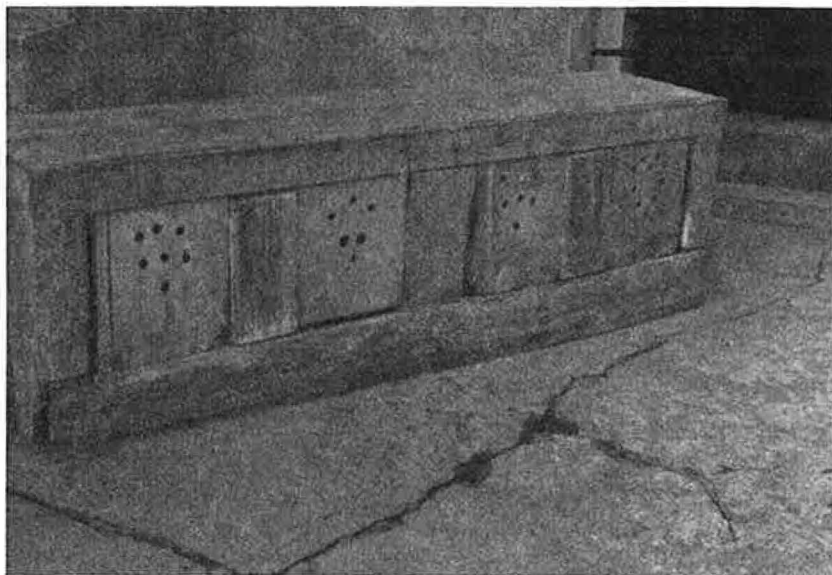
Gåsen figurerer i høj grad i skatter og afgifter. I landgilden – den årlige fæsteafgift – var den en almindelig ydelse.

I de jordebøger, der lå til grund for amtstuematriklen af 1664 er der om *Aasum sogn* anført følgende:³

6 gårde giver ikke gæs.

10 gårde giver 1 gås og 1 skp. gåschavre.

4 gårde giver 2 gæs og 2 skp. gåschavre.

Gåsebænken er fra „Aasumgaard“. Ved skifte i denne gård 3. jan. 1718 stod der en gåsebænk i storstuen. 23. marts 1749 stod der 2 i dagligstuen. 30. nov. 1814 var disse flyttet ud i køkkenet. I samtlige Aasumgaarder afløstes lergulvet i dagligstuerne omkring 1800 af hvidskuret, sandstrøget fjællgulv, hvilket sikkert forklarer, at gåsebænkene er endt i køkkenet.

I Skamby sogn på Nordfyn var de tilsvarende forhold:⁴

- 25 gårde ydede ikke gæs i landgilde.
- 13 gårde gav 1 gås.
- 6 gårde gav 1 gås og 1 skp. gåsehavre.
- 3 gårde gav 2 gæs.
- 26 gårde gav 2 gæs og 2 skp. gåsehavre.

Det var en gammel overlevering, at en gås skulle have en skæppe havre at æde, fra den første uge i oktober blev sat på sti, og indtil den blev slagtet ved mortensdag. Andre hævdede, at det kun var halvdelen af det nødvendige kvantum, hvis ellers gåsen skulle blive ordentlig i stand. Christine Reimer skriver i „Nordfynsk Bondeliv“, at 2 skp. var passende, og det samme mål har jeg hørt nævnt af adskillige gamle folk.

Ved forordning af 7. april 1740 blev kvægtienden fastsat til visse

skilling for hvert født dyr, fæl, kalv eller lam. For Fyns vedkommende henholdsvis 10 – 8 og 5 skilling. Gæslingerne alene skulle fortsat deles med ti for at konstatere, hvad den samlede gåsetiende var. Siden deltes med tre, så det kunne afgøres, hvad der var kongens, kirkens og præstens part.

Fik kirken et år ti tiendegæs, da ville det sige, at der det pågældende år var gået 300 gæslinger til gavn i sognet.

Kunne der findes en årrække med antallet af tiendegæs, da ville deraf kunne udtrages interessante oplysninger om gåseavlens stæde. Men det ser ikke ud til, at det er særlig nemt at finde sådanne rækker. I lange tidsrum kan tienden være bortforpagtet for en bestemt årlig sum. Til andre tider er der blot noteret, hvad tienden har givet i penge, men intet antal gæs er anført.

Efter noget besvær har jeg for Aasum kirkes vedkommende fundet to korte perioder. Den ene i Rigsarkivet, den anden i Landsarkivet.

Den første er tydeligt mærket af svenskekrigens eftervirkninger:⁵

1664	2 tiendegæs
1666	2½ tiendegås.
1667	2 tiendegæs.
1668	} intet noteret
1669	
1670	4 tiendegæs.
1671	1 tiendegås.

Anden periode er betydeligt bedre:⁶

1712	10 gæslinger.
1713	6 gæslinger.
1714	8 gæslinger
1715	10 gæslinger.
1716	3 gæslinger.
1717	6 gæslinger.
1718	7 gæslinger

Gåsetienden afløstes ved forordning af 8. januar 1810 og plakat

af 17. juni 1812. Heri bestemtes det, at gåsetienden herefter skulle svares med $\frac{3}{16}$ fdk. byg pr. tønde hartkorn – $\frac{1}{16}$ fdk. til hver tien-detager betalt efter det pågældende års kapitelstakst med penge.

Endvidere var der noget, der hed *degnegæs*. Bønderne havde fra arilds tid givet en hel, en halv eller en kvart gås til degnen ved mortensdag i *degnerente*. Afgiften var meget varierende fra sogn til sogn. I mange sogne blev der slet ikke givet gæs; f.eks. i Aasum sogn. Her indtager de to nordfynske herreder – Skamby og Lunde – en absolut førsteplads:⁷

Lunde Herred:

Norup	15 gæs til degnen.
Hasmark	24 – – –
Hjorslev	23 – – –
Østrup	18 – – –
Hjadstrup	30 $\frac{1}{4}$ – – –
Lunde	43 – – –
Allesø	25 – – –

Skamby Herred:

Gjøgstrup	35 gæs til degnen. (levende)
Nørre Næraa	37 – – –
Bederslev	19 – – –
Uggerslev	38 – – –
Skamby	66 – – –
Grindløse	41 – – –
Tørresø	34 – – –

Tallene taler for sig selv, men der kunne være grund til at understrege to: Degnemadammen i Gjøgstrup får sine gæs leveret *levende* – samt det betydelige antal (66) degnen i Skamby får.

Disse ydelser afvikledes ved kommissioner nedsat ifølge lov af 19. februar 1861, hvorefter de omregnedes til en årlig bygafgift, som betaltes med penge efter årets kapitelstakst.

Gåsen var nøjsom. Den tog til takke med den ringeste græsning og voksede sig stor uden mindste tilskud af korn – noget, som bønderne værdsatte i tider, hvor korn var mangelvare.

Korn blev forhen vurderet højt i forhold til andre landbrugsvarer, det være sig kvæg, smør eller gæs.

Ifølge omregningstabellen for Ottensegaard Amt ved hartkornsansættelsen 1664 blev 12 gæs regnet lig med en tønde hartkorn.

Nu om dage er det nær ved, at én julegås er lig med en tønde byg.

Alle gæs, der ikke skulle være levedyr, slagtedes til mortensdag. Julegåsen er noget, der er kommet til i en senere tid. Og alle kom omgående i saltkarret. Der var ikke noget med at sælge gæs – eller at spise *stegt* gås. Det er vel værd at huske: førend komfurernes tid var det *kogt* mad, der domerede i husholdningen. De saltede gæs spistes vinteren igennem sammen med anden sulemad i grøn-kålssuppe. Retten fik derved en velmag, som højlig berømmes.

Hos velstående bønder blev der også fremstillet røget gåsebryst. Det kronede som en raritet sulefadet, når dette sattes for velkomne gæster i gårde.

Gæssenes største tid var forbi med udskiftningen. Adskillige bønder klagede over, at der ikke længere var plads til deres gæs. Overdrevet og de store bymarker var borte. Det var svært at holde gæssene på deres enemærker. Gæs var blevet besværlige.

Som dreng hørte jeg en gammel mand sige: „De ølles gæs er de bedste“. – Det vil sige gæs, der ikke har afkom. Og mange tænkte som han. År for år blev der færre gæs.

Om antal og udbredelse fortæller „Danmarks Statistik“:

Første tælling er fra 1888.⁸ Da var der 5395 gæs i Odense amt; 14601 i Svendborg amt – gæslingerne medregnet. 6. juni 1975 var der i hele Fyns stift 10139.⁹

For 1700-tallet kan der foretages en ret nøgtern beregning. I Fyns stift var der ifølge Henrik Pedersen: „Det danske Landbrug 1688“ 8057 bøndergårde. Efter de skifter, jeg har gennemgået, var der på hver gård i gennemsnit 4 levegæs og 17 gæslinger. Det sidste tal havde jeg svært ved at godtage, men en fornyet gennemgang af materialet gav samme resultat.

8057 gårde og 21 gæs pr. gård giver 169197 i Fyns stift i 1700-tallet, eller næsten 17 gange så mange som i 1975.

Gåsebænken var for ringe et stykke bohave til at fange antikvitethandlernes bevågenhed, så den forsvandt lige så stille. Dog var den engang et vigtigt møbel i bondens stue. Under alle omstændigheder er den en interessant kulturhistorisk detail.

Noter:

1. Ryttergodsskifteprotokol. B. XII. S. 83.
2. Ryttergodsskifter. Bd. I–XII. Vejrupgård Gods. I. og II. Eilschou. I. Østergård Gods II. Odense Amtsforsvalter. IV. og V. samt Conceptprotokol.
3. Amtstuematriklen 1664. Odensegård Amt, Aasum Herred, Aasum Sogn. Kopi på Landsarkivets læsesal.
4. Amtstuematriklen 1664. Odensegård Amt, Skam Herred, Skamby Sogn. Ullerup by i samme sogn skal søges under Skovby Herred. Kopi på Landsarkivets læsesal.
5. Aasum Herreds Kirkeregnskaber 1664–1671. Rigsarkivet.
6. Fyns Biske Archiv. Odense Gymnasiums Breve 1560–1785. Nr. 95. Sal. Professor Naurs Enkes Regnskaber for Aasum Kirke 1. Maj 1712 – 1. Maj 1922. Med Antegnelser og Besvarelser.
7. „Beskrivelse over Skolelærer Embederne i Fyens Stift. I. og II.“ Udgivet af F. A. S. Hansen, Koelberg og J. Chr. Jørgensen, Skalberg.
8. Danmarks Statistik.
9. Danmarks Statistik.

Dialektord:

Mønnetørv kaldtes de lange græstørv, der brugtes til at rygne bygningerne med. I Aasum sogns udskiftningsforretning 1792 indskærper landinspektøren bønderne, at nu må de ikke tage rygningstørv i anden mands eng, men de skal holde sig til deres eget. 1830 begyndte enkelte gårdmænd i Aasum at rygne med tang holdt på plads af kragetræer (rygningstræer). Det blev hurtigt almindeligt, da det var langt lettere end at mønne med græstørv. *forns ene*: for det alene. *Sulefadet* var et stort træ- eller lerfad fyldt op med saltede og røgede kødvarer. Det viste gårdens og husmoderens formåen. I mine drengeår blev der fortalt, at ude i Nordskov på Hindsholm var de så småt ved det, at der kun var et sulefad i hele byen. Når hunden i en gård varslede gæster, blev pigen sendt ud ad bagdøren, for et eller andet sted i byen at finde det påkrævede sulefad. *ølles*: en ko, der ikke var med kalv, var orlovs. *u-kree*: skadedyr, særlig rotter og mår.